

Janez Bogataj

Z Janezom Trdino za dolenjsko mizo

6	Uvod
12	Janez Trdina na Dolenjskem in o Dolenjcih
32	Prehranjevanje na Dolenjskem v Trdinovih rokopisnih terenskih zapiskih
38	Splošno o prehrani na Dolenjskem
54	Živila
70	Jedi in pijače
88	Prehrana v vinogradu, hramu in zidanic
92	Vino
100	Vinski prizori v dolenjskem življenju
110	Jedilni obroki, navade pri jedi
116	Šege življenjskega cikla in prehrana
124	Koledarske šege in prehrana
134	Šege ob delu in prehrana
138	Prehrana Hrvatarjev v slavonskih gozdovih; pri delu na železnici in drugod v tujini
144	Pijančevanje, gostilne, krčme
156	Prehrana na romanjih, žegnanjih, sejmih, shodih, veselicah
164	Prehrana v pesmih
172	Prehrana v pogovorih, zbadljivkah
190	Sprejemanje in zavračanje drugih, karakterološke oznake in prehrana
206	Jedi Trdinovega časa za sodobno kuharico

Uvod

Februarja leta 1972 sem dobil prvo zaposlitev v Dolenjskem muzeju v Novem mestu, kamor sem se dve leti vozil z avtobusom, poleti pogosto z mopedom, nekajkrat tudi z avtomobilom. To je bil zame skoraj popolnoma nov »teren« in razmeroma hitro sem spoznal, da je poleg nekaterih pomembnih Dolenjcev in Novomeščanov pisatelj Janez Trdina še posebej zasidran v zgodovinskem spominu Novega mesta in Dolenjske. Moj muzejski »profesor« Janko Jarc, ki ni dovolil, da bi ga imenovali direktor ali ravnatelj (za slednjega je vedno povedal, da je tisti, ki ga biku naravna, ko skoči na kravo!), me je poleg številnih drugih izjemnih podrobnosti o kulturni dediščini Dolenjske in Novega mesta opozoril tudi na prepise 27 rokopisnih zvezkov, knjižic manjšega formata, ki jih je med svojim bivanjem na Dolenjskem napisal pisatelj Janez Trdina. Izvirnike hrani Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, v Novem mestu pa so na voljo pretipkane, bolj ali manj dobro čitljive kopije. Že ob prvem prebiranju sem ugotovil, da je v teh zvezkih zapisana izjemna količina najrazličnejšega gradiva (približno 3.300 zapisov) o vsakdanjkih in praznikih prebivalcev Dolenjske in delno sosednje Bele krajine iz druge polovice 19. stoletja, natančneje od 1870 do 1879. V desetih letih je Trdina zapisal vrsto opazovanj, pričevanj, izjav in drugega gradiva, ki posega na različna področja življenja, od nekaterih gmotnih značilnosti, npr. s področja gospodarstva in prehrane, do družbenih razmerij in duhovnega življenja. To gradivo ni bilo deležno posebne pozornosti v smislu objave, saj so raziskovalci, predvsem literarni zgodovinarji, usmerili svoje zanimanje zlasti k Trdinovemu literarnemu delu.

Na veliko širši pomen Trdinovega opusa je najprej opozoril Vilko Novak v drugem snopiču 2. dela *Mengeškega zbornika* (1969, str. 44–62), sledil je še ponatis razprave v *Raziskovalcih slovenskega življenja* (1986, str. 203–224). Že pred drugo objavo Novakove razprave je bilo v Novem mestu 29. maja 1980 posvetovanje »Janez Trdina – etnolog, ob 150-letnici njegovega rojstva in 75-letnici smrti«, ki so ga organizirali Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani (takrat Pedagoško-znanstvena enota za etnologijo Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja), občinska konferenca Zveze socialistične mladine Slovenije v Novem mestu in Dolenjski muzej v Novem mestu. To posvetovanje je med drugim izpostavilo pomen Trdinovih 27 rokopisnih zapisov, ki so leta 1987 izšli v treh knjigah pod skupnim naslovom *Podobe prednikov* in v uredništvu Snežane Štabi in Igorja Krambergerja pri založbi Krt. Zbornik referatov s posvetovanja je bil objavljen v tretjem zvezku *Knjižnice Glasnika Slovenskega etnološkega društva* (1980).

Trdinovi zapiski, zbrani v zapisnih knjižicah, so brez dvoma ena najobsežnejših zbirk terenskega gradiva enega avtorja v etnološki vedi na Slovenskem. To gradivo je Trdina začel zbirati po preselitvi iz Varaždina in Reke na Dolenjsko, oktobra 1867. Najprej je stanoval v Bršljinu, potem se je preselil v Novo mesto in obiskoval številne dolenjske in belokranjske kraje ter si zapisoval podrobnosti iz gmotnega, družbenega in duhovnega vsakdanjega življenja.

V času moje prve zaposlitve v Dolenjskem muzeju v Novem mestu (1972–1974) sem se s Trdino in njegovim delom srečeval na različne načine. Nekega dne sta prišla v muzej predstavnika lokalne kmetijske zadruge. Eden od njiju je imel v roki steklenico vina, zavito v časopisni papir. Vprašala sta za profesorja Janka Jarca, ki pa ga je muzejski hišnik Mirko Muhič vsak dan pripeljal s svojim »fičkom« v muzej šele po 10., 11. uri. Zato smo jima svetovali, naj se vrneta pozneje. Čez nekaj časa sta se predstavnika zadruge spet vrnila in profesor Jarc ju je sprejel ter vprašal, kaj ju je prineslo v muzej. Povedala sta, da v kmetijski zadrugi pripravljajo ustekleničenje cvička, za katerega bi potrebovali primerno ime. Jarc ju je pogledal in vprašal, če imata kakšen

Trdinov terenski zvezek št.1 iz leta 1870 z naslovom *Prigodbe in opombe*. Zapuščina Janeza Trdine, Rokopisna zbirka NUK, Ljubljana, MS 1698.
Foto Janez Bogataj.

predlog. »Mislili smo, da bi ga imenovali trdina – po pisatelju Trdini, in če ga dobro piješ, si tudi trd!« Jarc se je v hipu zresnil in v njegovem značilnem slogu dejal: »Ne vidim take luknje v zidu, da bi vaju po bližnjici brcnil ven!« Presenečena zadruženika sta se obrnila in brez besed s steklenico vred odšla k vratom, a Jarc je za njima še zaklical: »Steklenico le pustita tukaj, vidva pa pojdita, od koder sta prišla!«. Nekaj časa je še grdo gledal, potem pa nas je vse zaposlene povabil na kozarec cvička, ki sicer ni dobil potrditve novega imena trdina! Nazdravili smo z muzejskimi kozarci ...

Knjigo, ki jo je ob 190. obletnici Trdinovega rojstva v svoj knjižni program sprejela novomeška založba Goga, je začela urejati Jelka Ciglencečki. Začeto uredniško delo je nadaljeval in dokončal Marijan Dovič. Pri zbiranju in izboru slikovnega gradiva je sodelovala Ivica Križ, kustosinja Dolenjskega muzeja. Vsem navedenim se iskreno zahvaljujem za odlično opravljeno delo.

*»Slovencev, ki bi se imenovali sami
Dolenjce, ni menda nikjer«*

Janez Trdina na Dolenjskem in o Dolenjcih

Boris Kobe, Portret Janeza Trdine, 1969, tempera na lesu.
Original v zbirki Dolenjskega muzeja v Novem mestu. Foto Borut Peterlin.

Po prihodu v Novo mesto je Trdina nekaj časa stanoval v Virkovi gostilni, imenovani tudi Cilinderbirt, njegovega mengeškega rojaka Florijana Virka v Bršljinu.

Fotografijo hrani Knjižnica Mirana Jarca v Novem mestu, Posebne zbirke Boga Komelja.

Janez Trdina (9. 5. 1830, Mengeš–14. 7. 1905, Novo mesto) je po mnenju šolskega nadzornika na Reki v svojih predavanjih izražal in branil »načela in mnenja vjeri i moralu kerstjanskemu protivna, državnoj vladi neprijateljska i pogubna,... duh skroz prevratan, kojega zastupniku imala bi se odreći svojstva, nužna valjaninu državljaninu i članu društva ljudskoga u obće, a nekamoli ona, koja se zahtjevaju od učitelja i odgojitelja mladeži.«¹ Zato je bil 26. 9. 1866 najprej suspenziran, 1. 7. 1867 pa predčasno upokojen. Moral se je posloviti od Hrvaške in se skupaj z reškim krčmarjem, sicer njegovim rojakom iz Mengša, Florijanom Virkom preseliti v Bršljin pri Novem mestu, leta 1871 pa v Novo mesto, kjer je živel do svoje smrti 14. 7. 1905. Novo mesto in Dolenjska v celoti sta mu bila *glavna in najčvrstejša korenika slovenstva* in tu je se odločil raziskovati *našo narodnost in značaj in sploh vsa svojstva našega plemena*.² Za zbiranje gradiva in raziskovanje je bilo primerno že njegovo stanovanje v gostilni, kjer so se zbirali gostje, njegovi najboljši sogovorniki. O tem pravi: *Za to učenje mi je dajalo obilo prilike že moje stanovanje v Bršljinu. Moj hišni gospodar Florijan Virk je odprl krčmo³ precej po prihodu in potrdil se je stari pregovor, da dobra metla dobro pometa. Naša krčma se je napolnila z gosti skoro vsak dan, zlasti pa ob nedeljah in ponedeljkih, ko je bil tržni dan v Novem mestu*.⁴

Po preselitvi v Novo mesto je nadaljeval z zbiranjem tudi po drugih krčmah in gostilnah na Dolenjskem, obiskoval je romarske kraje in številne posameznike, ki so mu bili koristni posredovalci gradiva. Tega je zbiral deset let in na svojih dolenskih poteh »je imel Trdina s seboj poleg velikega dežnika »zvezek – 'teko', kakršne so rabili tedaj novomeški dijaki za šolske preparacije. Vanj si je zapisoval vse, kar ga je zanimalo: poseben izraz, rečenico, prispodobo; posebno misel preprostega človeka o najrazličnejših stvareh: o življenju v preteklosti in sedanjosti, o Bogu, duhovniku, uradniku, graščaku, meščanu, trgovcu in gostilničarju; Trdina je zanimalo njegovo versko, družinsko in družbeno življenje, odnos med gospodarji ter deklami in hlapci, odnos Dolenjca do graščaka, do dela, do zemlje, načina obdelovanja zemlje; njegova skrb za družino in živino, njegova prehrana, zabava,

¹ Janez Logar, Janez Trdina in njegovo narodopisno delo. *Janez Trdina etnolog*. Knjižnica Glasnika SED, št. 3, Ljubljana 1980, str. 6.

² Nav. delo pod op. št. 1, s. 9. – Vsi navedki Janeza Trdine v knjigi so dosledno stavljeni ležeče.

³ Virkovi krčmi so s hišnim imenom rekli Pri cilindru. To poimenovanje je krčma dobila zaradi svojega lastnika Virka, ki je nosil za takratne razmere nekoliko nenavadno pokrivalo.

⁴ Nav. delo pod op. št. 1, s. 9.

njegova romanja, bolezni, zdravljenje in umiranje ... Trdina so zanimala vsa področja ljudskega žitja in bitja. Opazoval je duhovno življenje dolenjskega človeka prav tako kot njegove zunanje, gmotne razmere.«⁵ Z opazovanji in v pogovorih s sogovorniki je, zlasti v gostilnah in krčmah, zapisal veliko gradiva. Stanoval je v krčmi pri Kraljevki v Novem mestu, vendar pa je obhodil celo Dolenjsko in Belo krajino. Veliko gradiva je tako zapisal npr. v gostilni Pri parklju v Prečni, v Straži pri Jeriču, v Mirni Peči pri Rusu (vulgo pri sosedcu), v Dolenjskih Toplicah pri Šmajdku, pri Juncu v Šempetru,⁶ v Malem Slatniku pri Rormanu, pri Čampu v Dolnjih Kamencah idr. Njegovi sogovorniki so bili tudi nekateri dolenjski graščaki, drugi zbiralci in zapisovalci gradiva, kovači, mlinarji, godci, pastirji in pastirice, romarji idr.

Leta 1884 je v časopisu *Slovan* objavil prispevek (v sedmih nadaljevanjih) o Dolenjcih.⁷ To je bil eden od rezultatov njegovega neumornega zbiranja in zapisovanja ter načrta, o katerem je zapisal, da si je za *prvo nalogo zastavil etnografski opis slovenskega ljudstva na Dolenjskem*. Spis je razdelil na naslednja poglavja: I. Narodna in okrajna imena, II. Občevanje in narodnost, nato sledijo še štiri nadaljevanja III. dela z naslovom Dolenjci.

Prvo poglavje začenja z navajanjem regionalnih in lokalnih opredelitev Dolenjcev, za katere pravi, da *Slovencev, ki bi se imenovali sami Dolenjce, ni menda nikjer*. To njegovo mnenje, temelječe na poznavanju posameznih lokalnih opredeljevanj, mdr. dokazuje, da o dolenjski istovetnosti, kot regionalni pripadnosti, lahko govorimo razmeroma pozno. Trdina zelo podrobno navaja oznake posameznih lokalnih pripadnosti in je kritičen do *nemških birokratov in učenjakov, ki so razdelili vso kranjsko deželo med Gorenjce, Dolenjce in nekake »Notranjce«*. Zlasti to ime mi se zdi tako brezumen prevod tuje izmislice, da bi se ga morali slovenski pisatelji sramovati in ogibati. Vendar opozarja, da nas to *ne sme napotiti, da bi dolenjsko ime zametavali*. Navaja primere lokalnih imenovanj in pravi, da prebivalci doline zgornje Krke z Žužemberkom opredeljujejo kot Dolenjce vse tiste, ki se začenjajo v soteški župi.⁸ Tu naj bi bile *zadnja ne dolenjska vas Kotje*,⁹ *prva dolenjska pa Drenje*.¹⁰ Vendar pa prebivalci

⁵ Nav. delo po op. št. 1, s. 10.

⁶ Danes Otočec.

⁷ Janez Trdina, Dolenjci. *Slovan* 1/1884, št. 14, s. 107–109, št. 15, s. 117–118, št. 20, s. 158–159, št. 21, s. 165–167, št. 25, s. 197–198, št. 26, s. 204–205, št. 27, s. 213–214.

⁸ Soteska ob zaključku doline zgornje Krke.

⁹ Spodnji in Zgornji Kot pri Dvoru.

¹⁰ Pri Straži.

Soteske ali Soteščani trdijo, da je Dolenjsko tamo pri Novem mestu, Novomeščani pa ugovarjajo, da to ni res, kajti žive pravi Dolenjci nižje, v šmarješki in škocijanski župi itd.

Trdina v nadaljevanju opredeli območje, ki ga naseljujejo Dolenjci, in sicer *med Savo, Gorjanci, kočevskimi hribi, Suho krajino in črto, ki gre nekoliko nad Višnjo goro proti Litiji*. Tu je po njegovem mnenju in desetletnem zbiranju gradiva doma *slovensko plemo, ki govori povsod skoro isto narečje, ki živi do malega po istih šegah, navadah in razvadah, katero vežejo v jedno skupino iste zemljepisne, zgodovinske, društvene in npravne razmere. Samo temu plemenu pripada po pravici ime: Dolenjci, katerih je tedaj veliko manje, nego nam jih našteva službena statistika. Njihove tri reke so od izvora do ustja Krka, Temenica in Mirna*. V nadaljevanju tega uvodnega strnjene-ga pregleda o Dolenjcih in Dolenjski Trdina navaja nekaj temeljnih značilnosti, kot npr., da je glavna delovna žival vol in ne konj, da Dolenjcem daje dober del hrane koruza, *ki je Gorenjcu brez velike važnosti*, da pokrajina nima pravih mest ali središč z razvito obrtjo in trgovino. Potem se z zanj značilnim cinizmom obregne ob Novo mesto in pravi: *Celó Novo mesto, »metropola dolenska« (ha, ha, ha) ni družega, nego uradniška in cerkvena naselbina. Da mu vzameš cesarske orle, kapitelj in samostan, postalo bi borna, propadajoča vas*. Čeprav je Trdina prijateljeval z nekaterimi dolenskimi graščaki, je ob navedbi številnih gradov in gradičkov izpostavil kruto preteklost. Namreč prav ti gradovi *spričujejo nam strašni, v nebo vpijoči jarem, ki je tlačil, davil in s solzami zalival mnogo stotin let tudi ta lepi del slovenske domovine*. Gmotno stanje prebivalstva odražajo *male kmetije in kmetijice, ki nosijo ravno toliko dohodka, da se ob njem ne da lahko niti živeti niti umreti*. S tem je povezana *nezakrivljena revščina*, ki se kaže v stavbarstvu, bivalni kulturi in notranji opremi bivališč, skromnem in maloštevilnem orodju idr. Pravi, da sicer Dolenjci trpe, a ne obupujejo, saj jim je, za razliko od *mnogo bogatejših gorenjskih bratov*, dobrotljiva narava podarila *lahko kri in zadovoljno srce, da ne čutijo svoje bede tako bridko*. Poleg tega opisuje Dolenjsko kot rodovitno deželo, v kateri se v *zavetjih skriva marsikak košat vrt, po položnih in strmih sklonih pa se spenja žlahtna vinska trta*,

posajena mestoma prenisko in previsoko, kjer jo poparijo dostikrat zimski in pomladni mrazi. Trdina navede, kako sta z grofom Barbom pri Šentrupertu opazovala pestro dolensko pokrajino z vso njeno *čudovito raznoličnostjo in nepopisno milino.* Grof je vprašal Trdino: *Zdaj pa mi povejte, če ni naše Dolenjsko kakor velikanska skleda precej debelih slovenskih žgancev?* Trdina mu odgovori z vprašanjem: *Kje imate pa ocvirke?* In Barbo je *namignil pomenljivo z očmi in obrazom* in zašepetal Trdini na uho: *Pozobal nam jih je – Dunaj!*

V nadaljevanju prispevka navaja Trdina zelo koristne podatke o imenih sosednjih prebivalcev Dolenjske in tudi nekaterih, ki živijo na Dolenjskem in danes sestavljajo pojem Dolenjcev. Tako navaja Krajinčane, t. j. prebivalce Suhe krajine, ki živijo v župnijah Hinje, Struga in Ambrus. Tudi Ribničani, prebivalci Ribniške doline, živijo v treh župnijah, in sicer Ribnica, Sodražica in Dolenja vas in v vseh treh govorijo isto narečje. Zelo zanimivo opisuje Kočevarje, močno pod vplivom svoje protinemške nastrojenosti, čeprav pravi, da *Kočevarjev Dolenjci nimajo za Nemce, nego za posebno svojat in pasmino, ki govori jezik, katerega »niti vrag ne razume«.* Njihovo deželico imenujejo »Kočevsko«, bolj poredkoma tudi »Kočevje«. *To ime je dobila bržkone od »koč« (hiš brez svoje kmetije). Ljudje bi se morali zvati prav »Kočarji« ali »Kočevci« ali tujka: »Kočevarji« se je v našem narodu tako globoko ukoreninila, da se ne bo dala več izruvati. Mestu: Gottschee pa ne poreče nikoli noben Dolenjec »Kočevje«, nego vedno le »Kočevsko mesto«.* S Kočevskim Trdina primerja tudi *Bajte.* To sta manjši območji v bližini Prezida in Čabra, kjer živijo *Bajtarji* ali Slovenci na Hrvaškem. Najprej so se poskušali naseliti na severnem Hrvaškem, zlasti še v slavonskih gozdovih, zato je ta oznaka *Bajtarji* nekaj časa veljala tudi za poznejše *Hrvatarje*, slovenske sezonske delavce v slavonskih gozdovih, o katerih je pisala pisateljica in publicistka Zofka Kveder (1878–1926).¹¹ Sosedo Belokranjce Trdina zapiše kot *Bele Kranjce.* Dolenjci so jih imenovali tudi *Hrovati*, in sicer zaradi oblačilnega videza, ki je bil podoben hrvaškemu. Menda naj bi le na območju doline zgornje Krke uporabljali ime *Beli Kranjci*, in sicer za prebivalce Semiča, vsi prebivalci črnomaljskega političnega okraja pa so bili za

¹¹ Zofka Kveder, *Hrvatarji, Misterij žene*, Ljubljana 1903.

njih *Hrovati*. Trdina navede izkušnje s terena in pove, da se belokranjski domačini tej oznaki Dolenjcev čudijo in smejejo, češ, *kaki Hrovatje smo mi?* V nadaljevanju komentira mnenja Belokranjcev, da govorijo podobno kot Dolenjci in da sodijo pod *kranjsko Ljubljano, ne pa pod hrvaški Zagreb*. Tudi poudari, da je *Bela krajina zdrav, krepak in zaveden ud naše narodnosti. Najvažnejši kraji v njej: mesti Metlika in Črnomelj in velika vas Semič, kjer prebiva dekan, so zdaj čisto slovenski*. Ob Kolpi je v Trdinovem času živel *dosti korenitih (štokavskih) Hrvatov*, ki so imeli prednike nekdanje Vlahe. Ti so bili štokavci in staroverci. Belokranjci so Semičane označevali kot *Šokce* in Trdina je sklepal, da so bili tudi njihovi predniki druge, t. j. pravoslavne vere, kakršni so npr. *Bojanci*. Belokranjci so bili znani krošnjarji v nemških deželah, zato so jih nekateri imenovali tudi *Nemškarji*. Vendar pa ti krošnjarji niso uporabljali imen za Nemce in nemške dežele, ampak so izumili novi imeni, in sicer *Kvake* za Nemce in *Kvakarsko* za Nemčijo in njene dežele. Trdina ob tem pripomni, da ti imeni nista niti šali niti zbadljivki. Belo krajino od Dolenjske delijo *Gorjanci*, za katere Trdina navaja že v njegovem času nekoliko pozabljeno ime *Kukova gora*, njeni prebivalci pa so se imenovali *Gorjanci*. Pokrajina pod *Gorjanci* se imenuje *Podgorje*, vendar že prebivalci *Vrhopolja* niso hoteli biti *Podgorci*, podobno so se otepali tega imena tudi *Šmihelci* ali *Šmihelčani*. Prebivalce *Krškega polja* so sosedje imenovali *Poljanci*, *Podgorci* pa so s *Poljanci* imenovali *Šentjernejčane*. Za levi breg Krke Trdina pravi, da je to *domovina sloveče svinjereje*¹² in se imenuje *Zakrakovje*.¹³ Prebivalci med Krškim in Škocjanom, tudi Rake in Bučke, so se imenovali *Hribci*, kar naj bi bilo na Dolenjskem splošno ime za prebivalce vseh hribovskih področij.

¹² Pomembno središče svinjereje, kjer so redili krškopoljske prašiče. V Brežicah je bil zelo znan svinjski sejem.

¹³ Ime po Krakovskem gozdu.

¹⁴ Trdina piše besedo cigan, cigani z malo začetnico, Roma, Rom z veliko.

Zelo podrobno opiše tudi *cigane*¹⁴ na Dolenjskem, ki se jih *vlači mnogo in so se preselili s Hrvaškega ter sami sebe imenujejo Roma*. Na območju spodnje Krke so se *najbolj udomačili* Jurkoviči, na srednji in zgornji Krki pa Brajdiči. Oboji so *vedno blatni in razcapani in živé do malega le o beraštvu in tatvini*. Navaja še *štajerske in ogrskohrvaške cigane*, ki se le občasno priklatijo na Dolenjsko ter celo *španjolske*, ki pa jih je srečal le enkrat. Omenja tudi *cigane višjega razreda*, ki jih

Dolenjci imenujejo *Egiptarji* in *znajo lepo gosti ter se lišpajo z zlatimi prstani in novci in srebrnimi gumbi, pijo kavo itd.*

Predstavitve *narodnih in okrajnih imen* na Dolenjskem Trdina zaključí s preprostimi in neizobraženimi Dolenjci, ki so pretežno kmetje in *svoje ime slabo poznajo*, »*Slovenci*« *so jim vsi Slovani ... Kmetje pravijo: »Mi govorimo kranjski, gospodje¹⁵ pa pridigajo slovenski. Razumemo jih lahko, ali zakaj zatežejo tako po hrovaški?« Narodne pesmi in napeve imenujejo kranjske, umetne pa slovenske.* Na volitvah so se Dolenjci seznanili tudi z *nemškutarji*, ki *imajo svoj glavni brlog v mestih*. Zato jih imenujejo »*meškutarji*« in mislijo, da so dobili to ime zaradi življenja v mestih. To ime se zdi Trdini *pomenljivo in veselo, kar dokazuje, da dolenjski kmet samega sebe ne šteje med meškutarje.*

¹⁵ Pomeni duhovniki.

V drugem delu oz. naslednjih dveh nadaljevanjih je Trdina opisal *občevanje in narodnost na Dolenjskem*. Ta del je vsebinsko veliko bolj heterogen, saj avtor navaja vrsto podatkov, ki segajo zunaj okvira, napovedanega v naslovu ali so vsaj navedeni manj sistematično. To pa ne znižuje pomena tega dela, saj npr. posamezne navedbe primerja z drugimi regijami in kulturnimi oblikami. Tako kot v njegovih teren-skih zapiskih so tudi tukaj pogoste primerjave z Gorenjci, h katerim se je (ponosno) prišteval tudi sam.

Drugo poglavje začena z navajanjem medkulturnih stikov in na prvem mestu navaja *občenje z Gorenjci*, ki *je bilo zmerom tako često, obsežno in jako, da mu se pozna marsikateri sled celo v dolenjskem govorjenji*. Medkulturni stiki z Gorenjci so temeljili na trgovini, rokodelstvu in obrti ter na priseljencih, med katerimi so bili najbolj pomembni duhovniki. *Duhovniki so bili dolgo, več stoletij jedini pravi prijatelji našemu narodu in do najnovejšega časa skoraj jedini zastopniki slovenske inteligencije, naš jedini izobraženi stan. Oni so ustanovili Dolenjcem prve šole na kmetih in budili in širili v njih in zunaj njih veselje za nauk in napredek.* To pa seveda ni veljalo za gorenjske uradnike in nekdane novomeške samostance, ki so od leta 1848 *hlapčevali tako zvesto nemškemu molohu, da se niso mogli niti rojeni Nemci kosati ž njimi. Trudili so se in pehali na vse pretrge,... da bi ponemčili dolenjsko mladino in jo izneverili svojemu narodu.*

16 Za opozorilo na Trdinov brezkompromisni nacionalizem se zahvaljujem uredniku Marijanu Doviču.

17 Prebivalci Velikih Lašč.

18 Navajanje te popularne romarske poti prinaša tudi članek v *Kmečkih in rokodelskih novicah* (39/1851, s. 196 et al.) in opisuje primer 16-letne deklice, ki je na Gori nad Sodražico padala v stanja zamaknjenosti, vsak petek in pred številnimi romarji, ki so se nagrmadili v leseni hiši in zapolnili tudi vse okenske odprtine. Trdila je, da vidi Kristusa z mečem in Marijo, ki toči krvave solze ... *Novice* so navajale, da bi morala oblast taka romanja prepovedati, saj gre za *bolnega dekliča, njeno bolezen pa prikazujejo ljudem kot komedijo v gledališču*. V naslednji številki *Novic* (40/1851, s. 203) je nek udeleženec tega mističnega dogodka zapisal, da je vse skupaj le sleparija. O tem tudi Leskošek Vesna, *Zavrnjena tradicija*, Ljubljana 2002, s. 130 et al.

19 Župnija Podzemelj v Beli krajini.

Za Trdino je značilen poudarjen nacionalizem, ki je bil dosledno prisoten v njegovem delovanju in pisanju.¹⁶

V nadaljevanju opisuje medkulturne stike Dolenjcev z Ribničani in Lašičani,¹⁷ ki so v nasprotju z Dolenjci veliko bolj *okretni, na trgovino in vsak posel in dobiček prekanjeni*. Navdušuje ga njihova pridnost, obrtništvo in podjetnost. Stiki z Dolenjci so botrovali dvema dejavnostma. Najprej lončarstvu, ki so ga Ribničani ustanovili v Šentjerneju oz. v vaseh Šentjernejskega polja. Drugo pa je bilo poljedelstvo, saj so po Trdinovih navedbah prav ribniški lončarji Dolenjcem prinesli *pred sto leti najprvi krumpir*. Gospodinje so ga od njih kupovale in vsaka je dobila enega ali več dodatnih krompirjev za seme in ustno navodilo, kako ga je treba saditi in gojiti. V navezavi na Ribničane Trdina navaja primer množičnih romanj dolenskih žen in deklet ter tudi nekaj moških na Goro nad Sodražico, kjer je imela ob petkih svoja zamaknjenja in mistična srečanja neka *Lenčika*.¹⁸

Kulturnim in gospodarskim stikom Dolenjcev z Belokranjci nameni Trdina razmeroma malo besed, saj je tej pokrajini in ljudem namenil delo »Izprehod v Belo krajino«. Na začetku pove, da sta pokrajini povezani s cesto, *ki je polna strahovito strmih in nevarnih klancev in gotovo jedna najbolj nerodno in neumno izdelanih cest v vsem avstrijskem cesarstvu*. Zanimivo pri tej navedbi je dejstvo, da je od objave Trdinovega besedila preteklo 136 let in se stanje do danes (razen asfaltne prevleke in nekaterih korektur) ni v ničemer spremenilo. Sicer pa pokaže s primeroma, kako so Dolenjci in Belokranjci povezani in odvisni drug od drugega. Najprej navede, da bi brez dolenskih trgovcev izgubili več kot polovico metliški in črnomaljski sejmi. In na drugi strani bi nekateri dolenski romarski kraji (zlasti Zaplaz in Žalostna gora) močno finančno opešali brez *pobožnih belokranjskih romarjev*.

O prehrani Dolenjcev Trdina ne poroča strnjeno, ampak na različnih mestih v nadaljevanjih in v različnih povezavah. Tako v drugem sklopu navaja, da Dolenjci v jedi pogosto dodajajo česen, *mnogo bolj pa luk (čebulo), kateri mu nosijo Belokranjci iz podzemeljske župe*¹⁹ in obližja. Ko govori o stikih Dolenjcev s Primorci, je nekoliko polemichen o trditvi Primorcev, da pri njih rastejo smokve in oljke. Če bi namreč

imeli Dolenjci take dobrote doma, ne bi bili prisiljeni iskati zaslužkov na Primorskem. A vendar, *oljke in smokve rastejo res v primorji, ali samo ob njih se ne da živeti*.²⁰ Zato pa Trdina kar nekajkrat izpostavi prašičerejo, ki je še posebej razvita ob Krki in Temenici. Tu prašičev ne redijo le za dom, ampak tudi za prodajo in z lepim dobičkom. Poleg tega redijo, podobno kot Hrvati, razen kokoši in piščancev, še obilo rac, gosi in puranov. Poglavitni tržišči za prašiče sta bili v Novem mestu in Šentjerneju, kjer je bilo trgovanje z njimi v največjem možnem obsegu. Po hrvaškem vzoru so začeli že pred mnogimi desetletji sejati debeložrnato koruzo, ki jo imenujejo *debelača*. V vinogradih pa je slaborodne trte začela zamenjavati *hrvaška kraljevina* in nekaj tudi *primorščina*.

Ker so navedbe o prehrani v spisu o Dolenjcih razmeroma kratke in strnjene, navajamo še nekaj podrobnosti iz Trdinovih *Zbranih spisov*,²¹ kjer so uporabljeni številni njegovi terenski zapisi v literarizirani obliki. Vendar pa kljub literarni obdelavi niso izgubili značilnosti primarnih virov. Tako v povesti *Služba*²² Trdina navaja, da je imela nekdanja Kranjska dežela (s tem je mišljena tudi Dolenjska) močne stebre: *dobro zabeljene ajdove žgance, poštengano kašo, mleko in mlečne jedi. Dandanašnji jo podpira edini krompirček, ki se je zdel našim dedom tako prazen in netečen, da ga še saditi niso hoteli. Bog ne zadeni, da bi hotel ta božji dar kaj zaničevati, saj ga jem sam prav rad; kuha se mi do malega vsak dan. Ali menda nihče ne bo ugovarjal, če trdim, da dajo močnate in mlečne jedi več moči životu kakor krompir. Če ima kmet zdaj razun njega še par mernikov ječmena, kak lonec kisline*²³ *in kak polič boba, si pa želi samo eno srečo še, nekoliko kupic vina, da zabeli z njimi te dobrote. Vidi se, da njegove potrebe in hlepnje niso velike. Ali verjemite mi, da se tudi na tak način ne bo dalo dolgo životariti. Svet se množi preveč.* Trdina govori tudi o *čudnih dolenjskih zmeseh*, kot sta *fižol s korenjem* ali *bob s krompirjem* idr. Ko opisuje v prispevku »Dolenjske ženitve« svojo *staro znanko*, natakario *Maričko*, navaja, da za *govedino ni marala; s kruhom je pojedla polno skledico hrena, mesa ni poskusila. Ali strastno rada, kakor vse Dolenjke, je obirala kuretino, posebno kako tolsto račico*

²⁰ Ta Trdinova ugotovitev je nekoliko presenetljiva, saj so imeli skoraj vsi dolenjski gradovi, tudi tisti, ki jih je obiskoval Trdina, na sončnih legah nasajena figova drevesa.

²¹ Janez Trdina, *Zbrani spisi*, knj. I–X, Ljubljana 1903–1912.

²² Janez Trdina, *Zbrani spisi*, knj. VII, s. 9.

²³ Kisla repa in zelje.

*ali ocvrtega picka. Krompir je včasih jedla, včasih ga ni pogledala, vseeno, naj bo sita ali lačna. Brez kave ni mogla prebiti noben dan, navadila se je že v otročjih letih. Sploh se je moglo reči, da spada Marička med sladkosnedenke. Ob novini je ves božji dan momljala, zobala, grizla in goltala breskve, smokve, marelice, laške hruške in grozdje. Ali teh in takih slastic si ni kupovala za svoj denar, marveč jih je dobivala v dar od gospodinje in kranjskih gostov, ki so radi razveselili svojo ljubeznivo postrežnico s takimi malenkostmi.*²⁴

²⁴ Nav. delo pod op. št. 21, knj. VIII, s. 105–106.

²⁵ Janez Trdina, *Zbrani spisi*, knj. X, s. 148.

²⁶ Nav. delo pod op. št. 25, s. 148.

²⁷ Nav. delo pod op. št. 25, s. 149.

²⁸ Nav. delo pod op. št. 25, s. 149.

²⁹ Janez Trdina, *Dolenjska kuha*. Janez Trdina – zapuščina MS 1698, spisi in gradivo, mapa XXXIV, Rokopisna zbirka NUK.

³⁰ Staro ime za Stično.

Ko primerja Dolenjce in Belokranjce, navaja, da slednji uživajo sicer slabo vzhajan in zapečen koruzni kruh, ki pa je veliko bolj hranljiv od dolenjske zmesi ajde, prosa, ječmena in drugih žit.²⁵ Ugotavlja tudi, da je prehrana Dolenjcev v marsičem podobna belokranjski, vendar *solí se bolje* kot na Dolenjskem, *beli pa tudi danes z betom, jutri s pesom, včasih, da vse plava, včasih, da ni videti ne kapljice masti. Za žgance se mara največ za koruzne, družina se ne bi namrdnila, če bi ji prišli naslednji dan na mizo.*²⁶ Na Dolenjskem je za praznike zelo pogosto svinjsko meso in seveda njegovo čezmerno uživanje. *Pride kak večji praznik, udri zopet po njem* (po prašiču), *da se komaj diha, potem pa ga stradaj iznova dva meseca.*²⁷ Kljub temu pa so Dolenjci pojedli manj mesa kot npr. Belokranjci. Trdina navaja podatek, da ima belokranjska vas Semič več mesarjev kot Novo mesto, *namreč pet. To število ... dokazuje, koliko ljudi se tod nahaja, ki poprašujejo po mesu in jim dopuščajo dohodki, da si ga lahko kupujejo.*²⁸

Za spoznavanje prehranske kulture v letih Trdinovega bivanja na Dolenjskem je pomembno tudi njegovo neobjavljeno besedilo z naslovom *Dolenjska kuha*.²⁹ Na osnovi poznavanja terenskih zapisov lahko ugotovimo, da je to besedilo neke vrste povzetek številnih navedb v zvezkih ali *tekah*. Vendar so nanizane na dveh straneh osmerke brez sistema, zato bomo nekatere navedbe uporabili le za osvetljevanje prehranskih podrobnosti v naslednjih poglavjih.

Za trgovanje s konji sta bili pomembni Bučka in Zatičina.³⁰ Hrvatje so prodajali zlasti žito in vino, v zameno pa kupovali od Dolenjcev perutnino, sadje, svežo zelenjavo, poleg tega pa je iz Dolenjske prihajalo na Hrvaško največ *spretnih in pridnih delavcev in obrtnikov. Glavni središči*

te trgovine sta bila v novejšo dobo razven Zagreba Karlovec (= Karlovac) in Sisek (= Sisak). V Sisek je šlo tudi blago iz Bosne in drugih turških pokrajin in se pošiljalo od tod na Novo mesto v Ljubljano in dalje.

Do medkulturnih stikov je prihajalo tudi s *štajerskimi Slovenci*, ki so bili pogosti romarji na Dolenjskem. Pred cerkvami so v večernem času izvajali procesije s svečami oz. posebne plesne oblike v kačastih in polžastih zavojih ter jih imenovali *romarski vrtci*. Po pravilu so bili stalni voditelji ali romarski vojvodi teh *romarskih vrtcev* Štajerci. Trdina nad tem nekoliko negoduje in pravi, *da so vodili to igro in pridigali med njo fantom in dekletom že kakih 50 let samo Štajerci, kakor da Dolenjci do te časti ne bi imeli pravice.*

Zelo obsežno navaja Trdina medkulturne stike *dolenjskih Slovencev s Hrvati*, s katerimi so skupno *prelivali na sto boriščih svojo kri v ljutem boji s krvoločnimi Turki*. Skupno so se *dvignili za sveto »staro pravdo« proti peklenski svojati brezdušnih graščakov ...* Ko pa so se *poglele vojne nevihte, nadomestilo jih je mirno trgovanje in prijazno občevanje obema narodoma na jednako korist*. Navaja tudi podatek, da je ob zadnjem popisu prebivalcev (= 1880) samo v Zagrebu živelo skoraj 4000 Slovencev in ugotavlja, da je *dobršen del hrvaškega meščanstva slovenske, zlasti dolenjske krvi, kar je velika blagodat in sreča za hrvaški narod*. Omenja tudi 15 let dela slovenskih drvarjev v slavonskih gozdovih (= t. i. Hrvatarji) in navaja podatek, da jih je bilo iz nekaterih župnij tudi po dvesto, tristo in še več. Na Hrvaškem so delovali še drugi delavci, posli, krčmarji, rokodelci in obrtniki in Trdini je posledica njihovega velikega števila, da se niso v večjem številu tod naselili *nevarni Švabi*. Seveda so bili tudi številni Hrvati na Dolenjskem, zlasti zidarji, sodarji in tesarji. *Ljudje so jih sploh hvalili zaradi njihove odlične spretnosti, pridnosti in poštenosti. Zidarji so bili Vinodolci, imeli so jih povsod rajši, nego Italijane, ker so zidali trdnjše in niso nikoli skušali, da bi gospodarja osleparili. Tudi tesarji (sami Kastavci) so bili izvrstni delavci; s svojimi velikimi sekirami obsekali so hlod trikrat prej, nego naši.*

Stoletja medkulturnih stikov Dolenjcev s Hrvati so po Trdinovem mnenju vplivali tudi na *dolenjsko slovenščino, ki je ostala mnogo bolj čista in bogata, nego gorenjska. Rodoljubna,*

31 Janez Trdina,
Dolenjci. *Slovan* 1/1884,
št. 21, s. 166.

*prekrasen jezik govoreča Bela krajina, naj bi bila posredujoči člen med dolenskim in kajkavskim hrvaškim narečjem. V dolenskih nraveh in navadah, mišljenju in življenju je po mnenju Trdine marsikatera reč in prikazen (= pojav), ki se ne da lahko pomniti in razjasniti brez korenitega poznavanja hrvaške narodnosti in hrvaških nazorov in običajev.*³¹ Zelo podrobno Trdina predstavi tudi medkulturne stike z *Uskoki*, za katere pravi, da jih tako imenujejo učenjaki, Dolenjci pa jim pravijo *Vlahi*. Za njihovo naselitev na Gorjancih je bila »zaslužna« nemška gospoda, ki je potrebovala čvrst branik z jedne strani proti Turkom, z druge proti upornim dolenskim kmetom. Sobivanje s temi žumberškimi staroverci je bilo neprijazno skoraj do leta 1830. Pogosto so napadali ter kradli *dolenske Slovence*, preoblečeni celo v Turke. Trdina celo meni, da so bili vsi razbojniki tistega časa pravzaprav žumberški graničarji. Toda v drugi polovici 19. stoletja so se razmere izboljšale in stara sovražnost med *Uskoki in Dolenjci* je popolnoma zamrla, nadomestila jo je blagodejna vzajemnost in sloga, ki je povsod potrebna, najbolj pa med bližnjimi sosedi. Uskoki oz. Vlahi so si na Gorjancih našli delo, Dolenjci pa so od njih in njihovih trgovcev kupovali *npr. izvrstno hrvaško vino in prasce*. Trdina navaja zelo slikovit primer medkulturnih stikov med Dolenjci in *Vlahi*: *Večkrat sem jih vprašal, s katero deželo bi se rajši združili, s kranjsko ali hrvaško? Vselej so mi odgovorili, da s kranjsko, »ker na Hrvaškem ni reda«. Sosebno so se togotili na hrvaške »sudce«. Ali takim besedam ni dosti verjeti. Da jih vpraša kak Hrvat, rekli bi mu bržkone, da Kranjcev ne marajo in da žele ostati pri hrvaški kraljevini.*³²

32 Nav. delo pod
op. št. 7, s. 166.

Kot glavne prostore, kjer se razvijajo medkulturni stiki med Dolenjci, domačini, rojaki in tujci, Trdina navaja trge, sejme, božja pota in cerkvene shode. Med njimi ne navaja gostiln, krčem, zidanic in hramov, čeprav je o teh prostorih in dogajanjih v njih zbral veliko gradiva v terenskih zapisih, kar bomo predstavili v naslednjih poglavjih. Od romarskih cerkva omenja Čatež in Žalostno goro, najbolj sloveče pa so mu cerkve na »svetem« Kumu, na Veseli Gori, na Krki, kamor hodijo tudi Gorenjci, sv. Petra na visokem hribu pri Žužemberku, Matere božje pri Kostanjevici, kjer se ima

človek priliko nagledati zanimivih obrazov in nošnje vlaških in katoliških Žumberčanov in Žumberčank. S Kočevarji in Krajinčani³³ so se srečevali na številnih sejmi v Žužemberku, z Gorenjci na Brezjah, kamor še posebno radi hodijo Dolenjke in pa seveda v Ljubljani, ki jo Trdina imenuje *belo stolico naše slovenske domovine* in jo imajo tudi Dolenjci za svoje glavno mesto ... Kadar se vrnejo iz nje prvičkrat domov, pripovedujejo po cele dni o imenitnostih in novicah, katere so v njej videli in slišali. Zlasti ne morejo prehvaliti ljubljanske gospode, kako neizrečeno so prijazni in postrežljivi, da pokažejo neznanemu človeku, če jih prosi, pot in mu razlože vse na tanko, česar koli jih vpraša. Navede tudi izjavo starih ljudi, ki niso prišli dosti od doma, kako radi bi videli pred smrtjo Ljubljano.³⁴ Od hrvaških mest so Dolenjci največ obiskovali sejme v Zagrebu in Karlovcu. Trdina meni, da se marsikomu zdi Zagreb lepši in ugodnejši od Ljubljane, ker je bolj raznesen in prostoren. O zagrebški gospodi pa govore sploh, da so ravno tako napušljivi, kakor novomeška. Pregled medkulturnih stikov Dolenjcev in s tem 2. del svojega prispevka v *Slovanu* zaključí s pregovorom, za katerega pravi, da ni prazen: *Od vsakega človeka se naučiš lahko kaj dobrega, še od cigana*.³⁵

V tretjem delu v treh nadaljevanjih se Trdina nekoliko oddalji od zastavljene celote, t. j. sintetičnega prikaza Dolenjcev, kar je glede na tematsko bogastvo zbranega gradiva v terenskih zvezkih nekoliko presenetljivo. Avtor namreč predstavlja splošen zgodovinski pogled na Kranjsko oz. Slovenijo, v katerem izpostavlja najprej *jarem nemške države in narodnosti* ter vlogo katoliške cerkve, ugotavlja vzroke za skromen razvoj *obrtnosti*, davčna bremena, posledice sistema dedovanja, vprašanja pesništva in jezikovne kulture. Za slednjo pravi, da je nemščina *kakor grozovita nevihta, povajjala, oklestila in stolkla ... čudovito krasno, bujno cvetoče in bogato polje staroslovenskega jezika*. Zarinile so se vanjo brezštevne tuje misli, besede in pritikline. Kljub širšemu okviru tega tretjega dela se ob posameznih primerih sklicuje tudi na *dolenjske Slovence*. Tako npr. pravi, da je *nabral dolgo vrsto pregovorov, pričic, psovk in kletev, ki dokazujejo in spričujejo srditost dolenjskih Slovencev na »gospodo«*. Še le pametni zakoni Marije Terezije in Jožefa II. so začeli podsekavati

³³ Krajinčani so prebivalci Suhe krajine.

³⁴ Nav. delo pod op. št. 7, s. 166.

³⁵ Nav. delo pod op. št. 7, s. 167.

Hinko Dolenc, Portret Janez Trdine, 1905.

Knjižnica Mirana Jarca v Novem mestu, Posebne zbirke Boga Komelja.

*globoke korenine temu opravičenemu sovraštvu. Slovencu se je povrnila ž njimi vsaj osebna svoboda. Da se je smel seliti v mesta in kamor je hotel, poprijemati se trgovine, rokodelstev in obrtnosti in udeleževati se z jedno besedo po svoji slabi moči vsakega napredka evropskih narodov. In mora mu se priznati, da je znal novo prostost izvrstno rabiti na čast in korist sebi in svojim naslednikom.*³⁶

Prispevek zaključí z navajanjem kranjskega plemstva, kjer se spet osredotoči na dolensjske graščake, ki so kot novi gospodarji *prinesli v gradove nov, bolj človekoljuben duh; bili so vsaj toliko pošteni in izobraženi, da niso zaničevali slovenskega kmeta.*³⁷ Seveda je tudi kritičen do tiste večine *dolenjskih plemenitnikov in graščakov*, ki so se v 60. in 70. letih 19. stoletja zaradi strankarskih spletk in proti narodni agitaciji obrnili *na odločno nemško plat*. Prispevek o Dolenjcih zaključí z naslednjo mislijo: *Takrat, ko se bodo tudi graščaki priznali za sinove slovenskega naroda in začeli delati v slavo in korist njemu, izginil bo globoki prepad, ki jih je ločil od njega in popravila in izbrisala se bode usodna krivica, katero so storili nemški samosilniki našim sprednikom. Še le s to zlogo povrne se v deželo stanoviten mir, bratovska prijaznost in sreča. V to ime nam Bog pomози!*³⁸

Predstavljeno in manj znano Trdinovo besedilo o Dolenjcih je le eno od izjemnih v 19. stoletju, s katerimi so poskušali avtorji poznega razsvetljskega in romantičnega obdobja na strnjen način predstaviti vsakdanje življenje Slovencev ali prebivalcev posameznih slovenskih pokrajin. Poleg Janeza Trdine (Dolenjci) so bili to še Stanko Vraz (Štajerski Slovenci oz. Slovani na Štajerskem), Emil Korytko (gradivo za nameravano knjigo o Kranjcih), Josip Pajek (Štajerski Slovenci), Jožef Košič (Prekmurski Slovenci in Porabci), Jožef Rudež (Kočevarji), Viljem Urbas (Slovenci) in t. i. Göthova serija topografskega gradiva nadvojvode Janeza (Štajerski Slovenci). Navedeni avtorji in njihovi poskusi topografskih sintez ali celo monografij o vsakdanjem življenju so izjemno pomembni zlasti v romantičnem obdobju, kjer je bilo strokovno prizadevanje usmerjeno v folkloristično in filološko nabiranje t. i. narodnega blaga ali ljudskega izročila, zlasti ljudskih pesmi in pripovedi. Predmet romantičnih

³⁶ Nav. delo pod op. št. 7, št. 26, s. 204.

³⁷ Nav. delo pod op. št. 7, št. 26, s. 205.

³⁸ Nav. delo pod op. št. 7, št. 27, s. 214.

zbiranj ni bila več resničnost vsakdanjega življenja človeka v vsej njegovi celovitosti, ampak folklor, prek katere je bilo moč spoznavati narodnega duha ali narodno dušo. Torej so Trdinovo delo in dela ostalih navedenih avtorjev dokaz celovitega pogleda na človeka, na njegovo življenje in razmerje do naravnega in kulturnega okolja, kar je izjemno in v nadrobnostih, informativnostih, zelo realnih ter slikovitih opisih daleč prekaša druge vire tega časa.³⁹

³⁹ Janez Bogataj, *Razvoj načina in tehnika etnološkega raziskovalnega dela na Slovenskem*, doktorska disertacija, Ljubljana 1985, s. 54.